

Politikai kommunikáció a 16–17. századi Európában

Luise Schorn-Schütte (Hrsg.): Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts (=Historische Zeitschrift, Beiheft 39). R. Oldenburg Verlag, München, 2004. 386 oldal

Az elmúlt évtized folyamán a kora újkori történeti kutatás is több szemléletváltáson ment keresztül: a politikátörténet dominanciája után a történeti társadalomtudomány meghatározó jellege is lecsengett, hogy többek között az „új eszmetörténet” egy differenciált formája kapjon ismét nagyobb teret.¹ Ennek keretében került előtérbe az a tudományterület, mely a politikai rendszerek történetét és működését a „politikai kommunikáció” formáinak elemzésén keresztül kívánja megérteni.

A „kommunikáció” fogalmát és a témában rejlő lehetőségeket a kora újkori történettudomány tehát már megközelítőleg egy évtizede felfedezte magának. Azóta a „kommunikáció” már ezen a kutatási területen is integráló és nagy témaköröket magába olvasztó kategóriává vált. A széleskörű alkalmazás ellenére a kommunikáció kérdéskörét hagyományosan két másik fogalomkörhöz szokták kapcsolni: egyrészt a nyilvánosság/nyilvános vélemény és az ehhez kapcsolódó médiumok (például a tájékoztatására/befolyásolására bevetett eszközök), másrészt az infrastruktúra (különösen a posta), és ezáltal a tér és idő felgyorsult áthatolásának kérdéséhez.

Az utóbbi években számos munka igyekezett konkrétan az abszolutizmus specifikus kommunikációs struktúráját megra-

¹ A jelenlegi kutatásokról rövid áttekintést ad: SCHORN-SCHÜTTE, Luise: Neue Geistesgeschichte. In: Günther Lottes/ Joachim Eichbach (Hrsg.): Kompass der Geisteswissenschaft. Ein Handbuch. Göttingen, 2002. 270–280.

adni.² Ezek közül néhány, többek között a *Historische Zeitschrift* bemutatásra kerülő kötete is a 16–17. századi „politikai kommunikáció” kérdéseivel foglalkozik.

A kilenc tanulmányt tartalmazó kötet azokat a politikai teóriákat és eszméket vizsgálja meg, melyekkel a kora újkori államrendszerek saját létezésüket próbálták alátámasztani, illetve legitimálni. Az egyes részek különös figyelmet szentelnek a teóriák gyökereinek, kialakulásának és változásainak bemutatására.

Két alapvető törekvés fűzi össze a tanulmányokat: Egyrészt csatlakoznak a kora újkori kutatások és azon belül is leginkább a politikai kommunikációtörténet azon ágához, mely kétségbe vonja, hogy az abszolutizmusnak a történelemkönyvekben évtizedek óta megtalálható klasszikus rendszere ilyen formában („*Mythos Absolutismus*”) létezett.³ Az újabb kutatások és a kötet kilenc tanulmánya is a kora újkori uralkodói rendszereket magukat legitimizáló és kommunikáló hatalmakként vizsgálja. A kötetben szereplő cikkek másik közös vonása, hogy a modernnek vélt politikai eszméket, mint a republikanizmus vagy az ellenállási jog, kiragadják a 19. és 20. századi vetületeikből és saját időbeli kontextusukba helyezik. A kötet szerzői ezeknek, a 16–17. században időszerűtlennek vélt eszméknek szentelik figyelmüket, a jelenségeket széles európai összefüggésben vizsgálják, és a kortársak révén bírják „bemutatkozásra”.

² Német összefüggésben Gestrich, Andreas: „Absolutismus und Öffentlichkeit: Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts, Göttingen 1994. című munkája volt az elsők között a legmeghatározóbb.

³ Lásd ehhez: DUCHHARDT, Heinz: Die Absolutismusdebatte – eine Antipolemik. *Historische Zeitung*, 275. (2002) 323–332.

A kötetnek, bár összességében európai összefüggéseket vizsgál, bizonyos szempontból mégis van a német városokra koncentrálódó súlypontja; nemcsak azért, mivel több tanulmány is utal és hivatkozik rájuk, hanem mert *Wolfgang Mager* ezzel foglalkozó cikke, terjedelmét tekintve a kötet mintegy harmadát teszi ki, és ezzel domináns szerepet tölt be.

Mager tézise szerint „a modern republikanizmus előmodern gyökerei”-ről, vagyis egy kora újkori „republikanizmus előtti republikanizmusról” nem lehet beszélni, mivel nem voltak általánosan rögzített szabadságjogok, sem (törvényhozó, végrehajtó, igazságszolgáltató hatalmakra történő) hatalommegosztás, de nem volt szavazati alapon nyugvó képviselőtestület sem, a legkevésbé pedig (az észak-itáliai polgárhumanizmushoz hasonló) polgári érzület/ szellem kialakítására irányuló kezdeményezések. (83. old.)

Mager szerint elsősorban a konszenzusos uralom („*konsensgestützte Herrschaft*”) létezését és jellegét kellene az egyeduralkodással („*Einherrschaft*”) szemben megragadni és bemutatni, melynek lényegét a következőképpen foglalja össze: „Míg a fejlődési udvarban minden pillantás az uralkodóra szegeződött, addig a városházán az uralkodás több vállon nyugodott: az ivók és a céhek gyülekezőházai voltak a hatalom mellékközpontjai.” (121–122. old.) Hogy ez republikanizmusnak nevezendő-e, a szerző szerint megegyezés kérdése. Mager a szövetségi elvet, (Otto von Guericke után) a városfejlődés központi tényezőjeként vizsgálja. A pozitív republikánus elvek kialakulását csak a francia és az amerikai forradalmak eszmei alapjának tekinti, és ennek az értelmezésmódnak a tükrében elemzi a városköztársaságok működését és létezését, aminek fényében az egész német várostörténeti kutatás kritikus átgondolást igényelne.

A 16–17. század fordulóján a republikanizmus körül forgó angol vita, melyet *Ronald G. Asch* a kötet második tanulmányában felvázol, alátámasztja Mager téziseit. Az

angol kutatás, mely I. Erzsébet uralkodását illetően azt hangsúlyozza, hogy Anglia köztársaság és monarchia volt egyszerre, a királyi hatalom korlátozottságát támasztja alá, vagyis azt, hogy konszenzusos, tehát megegyezés eredménye. Asch bemutatja, hogy ezt a „keverék-uralmat” a 17. század első felében sem vonták kétségbe, még azok a szerzők sem, akik a király koncentrált hatalomigényét védték. A tanulmány azt taglalja, hogy mennyiben lehet ezeket az ellentéteket két különböző politikai nyelv (egy politikai–teológiai és egy politikai–jogi) kifejeződésének értékelni.

Asch igyekszik bemutatni, hogy az ellenállási jog körüli angol viták mennyiben kapcsolódtak a Német-római Birodalombeliekhez, és mennyiben hatottak egymásra. Hogy ez Johannes Althusius politikai felfogására is hatott – az emdeni nagy jelentőségű pozíciója és a Birodalom reformvitáiban elfoglalt álláspontja alapján (melyek újra és újra az ellenállási és a jogos (ön)védelem kérdése körül forognak) –, a szerző szerint nem meglepő.

Hogy milyen intenzív hatást gyakorolt a *politica* különösen a 17. századi Skóciában, arról nem szól a kutatás.

Ezt pótolja *Robert von Friedeburg* tanulmánya, mely a német rendi ellenállási jogokra gyakorolt hatásait, folyamatát és nehézségeit mint kora újkori jelenségeket ismerteti. Friedeburg szerint bár a skót legitimitási vita keretfeltételei nagyban különböztek a birodalmiétól, Althusius „*Politica*”-ja központi helyet foglalt el a vitában. Althusius törekvéseinek ártértelemzésével új eszmék születtek, melyek kölcsönös elismerést nyertek: a keverék-alkotmánytípusokkal történő uralkodókorlátozás problematikája jelentette ebben az esetben a kapcsolatot; Friedeburg tanulmánya tehát a politikai kommunikáció európai dimenziójának egy bizonyítékát prezentálja.

A kötet harmadik, *Luise Schorn-Schütte* tollából származó tanulmánya szerint a „három-rend-ideológia” újraéledése révén a politikai kommunikáció egy teljesen új vál-

tozata született meg, mely a *politica* egy önálló formájaként, *politica christiana*ként létezett. *Schorn-Schütte* a *politica christiana* koncepcióját a 16–17. századi keresztény Európa alapjaként mutatja be, mely a szerző szerint „az uralkodók és az alattvalók egy specifikusan összekapcsolódó egymásmellettiségét” hordozta magában (197. old.). A szerző csatlakozik a Herbert H. Rowen által már 1966-ban megfogalmazott felvetéshez, mely szerint a monarchia és a köztársaság csak utólagos projekció révén váltak ellentétes fogalmakká, és a monarchikus és köztársasági elemek a kora újkori uralmi rendszerekben még összefonódtak. A felvetéssel kapcsolatban – ahogy azt *Schorn-Schütte* is kifogásolja –, mindenestre fennáll az a probléma, hogy a „republikánus” fogalomnak nincs egyértelmű definíciója.

Thomas Maissen és *Martin von Gelderen* a republikanizmus európai dimenzióit mutatják be; az előbbi a németalföld és a svájci kantoni szövetség közötti kölcsönhatását, az utóbbi a német és a németalföldi viszonyok tekintetében. Mindkettőjük meggyőzően ragadja meg és mutatja be a köztársaság tipikus kora újkori elemeit.

Maissen szerint létezett az európai politikai rendszernek egy republikánus variánsa, melynek egyik jellegzetességeként a „nem-monarchikus” külpolitikát említi. Ezen az alapon kibővíti a kora újkori republikanizmus körüli történettudományi vitát: számára republikanizmus már ott is létezik, ahol még nincs rögzített alkotmánya, hanem magát például a külpolitikai tárgyalásokban még csak most készíti elő. Ennek jele lehet a cikk szerint a külpolitikai szereplők közötti politikai kommunikáció megváltozása. *Maissen* hangsúlyozza továbbá, hogy a köztársaságok – melyek XIV. Lajos uralkodása idején a „fenyegetettség korát” élik – a monarchikus jellegű népjog szerint mérettettek, és nem a modern értelemben vett „demokratikus republikanizmus” jegyében. Kiemeli azt is, hogy a köztársaságok kormányzata tulajdonképpen „felsőbbbségi és elit” kidolgozású volt (281. old.), akkor is, ha a köztársasági

eszmék implicit és mintegy akaratlanul is szabadságeszméket tartalmaztak.

Van Gelderen a res-publika-értelmezés német-németalföldi politikai kommunikációban bekövetkező változásait vázolja fel *H. Grotius*, *J. Althusius*, *H. Arnisaeus* és *B. Keckermann* felvetései alapján, vagyis annak a humanista tradíciónak a jegyében, melyben a korabeli republikanizmus működött. A tanulmány rávilágít, hogy az észak-európai későhumanizmushoz való közös kötődések ellenére minden politikai iskola önálló politikai nyelveket és szisztematikákat fejlesztett ki és használt. *Maissen*hez hasonlóan, de tőle függetlenül *Gelderen* is hangsúlyozza, hogy a szuverenitás székhelyének kérdése az alkotmányforma körüli vitát is befolyásolta. *Gelderen* szerint ennek eredményeképpen *res-publica-mixta*-koncepciók jöttek létre, melyek ugyan hivatkoztak egymásra, de lényegükben eltértek egymástól. A német vita számára a politikai abszolutizmus maradt domináns, széles gyűjtő-sátra alatt pedig különböző uralkodói tervezetek találkoztak.

Michael G. Müller a kora újkori vallás-politikai konfliktusain és megoldási kísérletein keresztül a lengyel–litván politikai és republikánus gondolkodásba kíván betekintést nyújtani. A kortársak szemében a lengyel nemesi köztársaság kora újkori köztársaságnak számított; sajátos *res publica mixta*nak, melyben a választó királyság és a rendi parlament összekapcsolódott. A tézis, melyet *Müller* a lengyel vita vizsgálata közben fejteget, egyrészt abból indul ki, hogy a 16. század végi türelmi politika az alkotmányos modellek politikai kommunikációban történő előnyben részesítése révén kerül előtérbe, másrészt pedig azt taglalja, hogy a katolikus reform érvényesülése a 17. század elejétől fogva nem konfesszionális megszállásulástként értékelendő. Ennek az ellentmondásnak a magyarázatát, *Müller* javasolta szerint, abban a szerepben kell keresni, melyet a res-publika-értelmezés (egyrészt a vallási konfliktus enyhítésében, másrészt a

rendi integrációban) a 17. század kezdete óta betöltött.

Pierangelo Schiera munkájában az államérdek körüli olasz vita gyökereit, ennek a 17. század végi Német-római-Birodalomra gyakorolt jelentős hatásait, az „államérdek, viselkedés és melankólia” összefüggéseit vizsgálja fel. A tanulmány révén felmerül a szisztematikus, összehasonlító kutatások szükségessége, melyek a regionális összevetést kiegészítik.

Wolfgang E. J. Weber egy, a 16–17. századi német politikatudomány által kifejlesztett, eddig azonban alig ismert(etett) koncepciót mutat be a „hivatásos politikusokról” (*Politicus*). Weber szerint a terjedelmes *politicus*-irat bizonyítja, hogy a 16–17. századi politikai kommunikáció része volt egy praktikus „kísérőtudomány” kialakulása, melyen keresztül egy új foglalkozáskör próbált magának érvényt szerezni: a *politicus*, vagyis a politikai tanácsadó. A *politicus* közreműködése a földesúr vagy a városi tanácsok határozatainak szakmai megalapozottságát volt hivatott szolgálni, illetve azt, hogy a meghozott döntések a felsőbb hatalom és az alattvalók javát szolgálják. A tanulmány szerint ezzel szoros összefüggésben alakult ki a fejedelem bírálásának/ kritikájának joga és a felsőbb világi hatalom tanácsokkal való ellátásának szükségességére irányuló jog, illetve az ezekhez fűződő teóriák. Eszerint a politikai kommunikáció tudós képviselői – Weber olvasatában – eddig még nem kellően ismert és hangsúlyozott mértékben kooperáltak egymással. Hogy ez, mint ahogy azt Weber véli, a professzionalizálási törekvések kudarcaként értékelendő-e, vitatható. A tanulmányban ismertetett koncepció eddig több okból sem tudott érvényt szerezni magának. Ilyen ok többek között az utolsó

részben felvetett politikus- és rendszerkritikus elemek sora.

A kötet tanulmányai arra próbálnak rámutatni, hogy csak felületes szemrevételezés révén juthat az ember olyan feltevésekre, hogy a modern kor politikai eszméinek megfelelőit a 16–17. században kell keresni, vagy hogy a politikai gondolkodás a köztársaságok esetében vagy a rendi ellenállási jog szintjén is ugyanazon az alapon nyugszik, mint a monarchiák, és ugyanazokkal a korabeli kategóriákkal élt, mint azok.

Az egyén szabadságára vagy a hatalom megosztására irányuló törekvések, a modern politikai gondolkodás alap gondolatai csak a 18. században bukkannak fel. Ezekkel a felismerésekkel a kötet fontos irányt mutat, de számos vitaalapot jelentő kérdést is felvet. Az elsők között az a kérdés várhat megválaszolásra, hogy a 16–17. század teóriáiban impliciten megtalálható dinamikus elemek mennyire váltak hatékonná a 18. századra és azt követően. A monarchikus és köztársasági elemek viszonya is inkább csak tematizált, mintsem kifejtett a tanulmányokban, hiszen kézenfekvő marad, hogy (ahogy elsősorban Maissen bemutatja) a köztársasági uralmat, ha – úgy, mint a Németalföldön vagy a svájci kantonrendszerben – állami formát ölt, a monarchiák nem ismerik el saját értékrendjük szerinti állami formának, hanem idegennek és illetéktelennek tekintik.

A kötet név-, országnév-, helységnév- és tárgymutatóval rendelkezik, ami nagymértékben megkönnyíti használatát és áttekinthetőségét.

VARSÁNYI KRISZTINA